

Ljubica Mladenović

STARO SARAJEVO VIDENO KROZ BELEŽNICU JEDNOG SLIKARA

Staro Sarajevo našlo je i svoga pesnika i svoga putopisca, ali sve do druge polovine XIX veka nije našlo svoga slikara, i njegov lik do toga vremena pre možemo da dočaramo, često ushićenim opisima, nego da ga vidimo ostvarenog kičicom, perom ili iglom. Ova činjenica da se objasniti tradicijom islamske umetnosti koja se više bavila ornamentom nego likovnim ostvarenjima i koja nije mogla dati slikara pejzaža u evropskom smislu reči, pogotovo kad se zna da se pejzaž kao samostalna slikarska tema i u evropskoj umetnosti kasno javlja. Nekoliko gravira nepoznatih majstora i akvareli koje je u dokolici radio engleski konzul Holms, jedino je što o Sarajevu znamo pre nego što je Bosna sticajem političkih prilika, u drugoj polovini XIX veka, došla u dodir sa umetnošću Zapada.

Kao novo područje ekspanzije Austro-Ugarske, Bosna je bila pravo otkrovenje za njene ljude, naročito za umetnike, koji su tu našli pejzaž, ljude i način života potpuno različit od onoga na koji su dotle navikli, nove, bizarne i egzotične motive, tako da su često sa detinjasom radoznalošću beležili sve što su videli. Blagodareći baš ovoj osobini, oni su nam i nehotice ostavili dragocene podatke o izgledu, životu i ljudima Bosne. Ne govorimo ovde o zvaničnim slikarima koji su dolazili sa određenim zadacima i kasnije u Beču, Pešti i Pragu prikazivali sa lažnim patosom, lažnim realizmom, lažnom romantikom novu »egzotičnu koloniju« moćne carevine, već o onim slikarima, možda amaterima, koji su ne misleći na publiku beležili svoje utiske i svoja naivna uzbuđenja.

Jedna takva intimna beležnica nalazi se u posedu Muzeja grada Sarajeva. To je jedan običan Stuttgarter Zeichenblock No 100, sa 13 listova veličine 16 × 24 cm. Listovi su obeleženi brojevima od 1—13, i na dvanaest od njih naslikani su pejzaži Sarajeva perom, olovkom i akvarelom, dok su na listu br. 6 dati olovkom lik jednog starog muslimana i figura jedne žene u feredži. Svaki list je signiran I. I. K. Crteži su objašnjeni tekstom, pisanim olovkom, goticom. Rukopis, kao što se iz jednog objašnjenja vidi, nije autorov. Tekst je, po autorovom diktatu, pisao jedan njegov mlađi prijatelj.

Autor ovih crteža je neki I. I. Kirchner. Da se tako zove vidi se, pre svega, iz teksta na listu 6, u kome podoficir Tomašek veli da je pisao po zapovesti gospodina lajtnanta Kirhnera... a zatim i po upoređenjima sa signaturama na nekim crtežima na kojima je ime ispisano celo, kao i sa signaturama na dva ulja, od kojih je jedno potpisano I. I. K. a jedno I. I. Kirchner, a čije stilske osobine i slikarski rukopis jasno odaju istog autora.

O ličnosti ovoga Kirhnera, i pored svih traganja, znamo samo onoliko koliko je on i nehotice sam o sebi rekao u tekstu ispod crteža i po delu koje je za sobom ostavio. Kirchner je bio rezervni oficir austrougarske vojske, lajtnant u štabu VI pešadijske divizije, sa kojom je 19. augusta 1878. ušao u Sarajevo. Iz ovog perioda datiraju i crteži u ovoj beležnici. Kasnije, menjajući garnizone, Kirchner je izradio veliki broj crteža iz čitave Bosne (Maglaj, Jajce, Brod, Travnik, Vranduk, Doboj) od kojih su neki još iste godine objavljeni u novosadskom »Javoru«, bečkom »Neue Illustrierte Zeitung«, Klaićevoj »Bosni«. 1879. godine objavio je dosta crteža u bečkoj »Srpskoj zori« (sv. 1, 4, 5), »Heimatu«, »Neue Illustrierte Zeitung«, a iste godine izadao je knjigu »Bosnien im Bild und Wort-Zwanzig Federzeichnungen von I. I. Kirchner, mit erklärende Texte von Armand Schweiges-Leichenfeld, Wien—Pest—Leipzig 1879«¹. Kasnije su njegovi crteži objavljivani u mnogim delima o Bosni (Asboth, Bosnien und die Hercegovina, Wien 1888, V-te Caix de Saint-Aymont. Les pays sud-slaves de l'Austro-Hongrie, Paris 1883, Peter v. Radisc, Das befreite Bosnien, Wien und Teschen 1879, 60-Jahre auf Habzburger Throne, II Band, Wien 1908).

Osim crteža Kirchner je radio i ulja, od kojih se tri nalaze u Muzeju grada Sarajeva. (Ajas-paša mahala, sig. I. I. K. 79 u. 192, Careva čuprija, sig. I. I. Kirchner u. 209 i Sarajevo gledano sa balkona u 251.)

Kirchner je svakako bio slikar, i to slikar sa izvesnim školskim obrazovanjem, bez obzira da li se slikarstvom bavio kao profesionalac ili amater.² On ume solidno da postavi sliku, da da tačnu perspektivu, čak da stvori i atmosferu. Crtež mu je suv i tačan, bez temperamenta. Svakako nije veliki talenat, zapažanja su mu ponekad naivna i sitničarska, ali je ova njegova pedanterija upravo dragocena, jer su mu slike na taj način dobile dokumentarnu vrednost i mi ih sa te strane i posmatramo. Dvanaest crteža u ovoj beležnici predstavljaju dvanaest aspekata starog Sarajeva, gledanog jednim mirnim temperamentom, koji je mašti retko puštao na volju³. Zabeleške ispod crteža sadrže izvesne

1. Tri Kirchnerova crteža iz ove knjige reprodukovana su u knjizi V-te de Caix de Saint Aymont. Les pays sud-slaves de l'Austrohongrie, Paris, 1883. na str. 95, 180 i 215, ali je autor ove crteže pripisao nekom M. Vinet i M. Mademoiselle A. X. od kojih ima nekoliko sasvim malih crteža u knjizi.

2. Da je bio amater moglo bi se zaključiti po tome što njegovo ime kao slikara ne beleži ni jedan leksikon, a nije zabeleženo ni u akademijama u Beču i Gracu, od kojih smo tražili podatke, pretpostavljajući da je tamo studirao, a ni izdavač njegove knjige nema nikakvih podataka o njemu.

3. Ova konstatacija vredi za najveći broj njegovih crteža, ali ne za svaki. Ponekad je i Kirchner davao mašti maha. Tako je u Heimatu 1879. izašao

zanimljive, nigde ne spomenute podatke i imaju svoj lokalno-istorijski značaj. Kao dokumenti o izgledu koji je za uvek nestao i događajima u jednom kratkom ali burnom periodu istorije jednoga grada, svakako zaslužuju da budu detaljnije komentarisani⁴.

I. PLOČE — KAPIJA, tuš, pero. Vel. 9 x 12 cm. Sig. I. I. K. u donjem levom uglu.

Autorov tekst: »Stara kapija uzeta na juriš 19. augusta, posle bombardovanja od strane brdske artiljerije detašmana pukovnika Polca.«

Bombardovanje ove kapije teškom rezervnom artiljerijom spominje se u knjižici Karla Ullisbergera⁵ u kojoj on veli da je »divna Polcova artiljerija« rušila i palila prilaze gornjem gradu. Pukovnik Polc pominje se u zvaničnom delu Austro-Ugarske okupacije Bosne i Hercegovine⁶ kao komandant četiri poljske i jedne brdske baterije.

Na levoj strani skice vidi se stari mlin, a do njega muški kraj kuće porodice Škaljo.

Jedan njegov crtež Ali-pašine džamije sa pozadinom na kojoj je iskonstruisan u predelu Kovačića nekakav srednjevekovni zamak, kakav se nikad nije mogao videti u Sarajevu. Možda se radi o crtežu, komponovanom od raznih skica, po sećanju.

4. Za mnoge podatke o situaciji u starom Sarajevu, kao i za prevod nemačkog teksta zahvaljujem pok. Kostu Mandiću, penz., od koga je ova beležnica i otkupljena.

5. Carl Ullisberger, Unser Zug nach Sarajevo Brunn 1880.

6. Die Occupation Bosnies und der Herzegovina durch K. u. K. Truppen im Jahre 1878. Wien 1879—80.

2. POGLED NA ALIFAKOVAC. Lavirani crtež. Vel. 9,5 x 16,5 cm, Sig. I. I. K. u donjem levom uglu.

Autorov tekst: »Džamija — depo municije brigade pukovnika Lemajića. Uz džamiju su pokopana dva briganta, i to: Mehmedaga i Ibrahimaga Pašo, a to su bila dva brata Morića. Na malom groblju ima više lepog nadgrobnog kamena s kaligrafskim arapskim natpisima. Lep most.«

Radi se o Vekilharčovoj ili Hadžijskoj džamiji, u kojoj je kao i u svima džamijama u centru i bližoj periferiji bilo skladište municije, odeće i hrane okupacionih trupa, a ponekad je u njima bila smeštena i vojska, pa čak i konji. I Kreševljaković među rekviriranim zgradama navodi i ovu džamiju⁷. Pukovnik Lemajić, komandant četiri bataljona i jedne brdske baterije, spominje se i u navedenom službenom izdanju i ostalim publikacijama.

Na levom kraju crteža, na steni iznad Miljacke, vidi se tzv. Osman-pašin čardak, na kojem je Topal Osman paša, valija bosanski 1861—69, akšamlučio sa prijateljima. Čardak je postojao sve do 1938. god. u dobrom stanju, za vreme rata počeo je da se ruši, a danas mu više nema ni traga.

Na sredini crteža, gore, vidi se turbe Jusuf-paše Čuprilića, koji je umro oko 1750. g., a turbe mu je podigao sarajevski kadija Ahmed ef. Jahjaefendić⁸.

Šeherćehajina čuprija⁹ u vreme kad je ovaj crtež raden nije još imala put za pešake, a bila je ograđena korkalukom koji je skinut 1904. g. kad je most »proširen i ograđen gvozdenom ogradom.

7. H. Kreševljaković, Sarajevo u doba okupacije Bosne 1878, Sarajevo 1937.

8. Š. S. Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe, Gl. Z. M. XXII, 1916.

9. Nazvana tako po sarajevskom čehaji Hadži Huseinu, koji ju je podigao 1620. godine.

3. BAŠČARSIJA. Lavirani crtež. Vel. 9 x 17 cm. Sig. I. I. K. u donjem desnom uglu.

Autorov tekst: »Na glavnom trgu sluga moga stanodavca, Mujo, vodi mog psa na uzici. U kamenoj zgradi oficirska kuhinja štaba brigade general-majora Kajfela.«

Ovaj deo Baščaršije nestao je za vreme regulacije oko 1900. godine. Kamena zgrada na desnom kraju crteža (sa četiri prozora) poznata je od 1920. g. kao hotel »Drina«. U doba turske uprave ovu zgradu spominje više putnika¹⁰.

Desno u pozadini je munara džamije na uglu Logavine i Čemerline ulice.

Na slici su i četiri psa. Kirchner je, kao i gotovo svi inostrani i naši putnici, primetio veliki broj pasa na sarajevskoj čaršiji i po mahalama¹¹.

4. CAREVA CUPRIJA. Lavirani crtež. Vel. 9 x 16,5 cm. Sig. I. I. K. u donjem levom uglu.

10. Arthur Evans, *Trough Bosnia and Herzegovina on foot*, London 1876; James Creagh, *Over the borders of Christendom am Eslamiah*, London 1876.

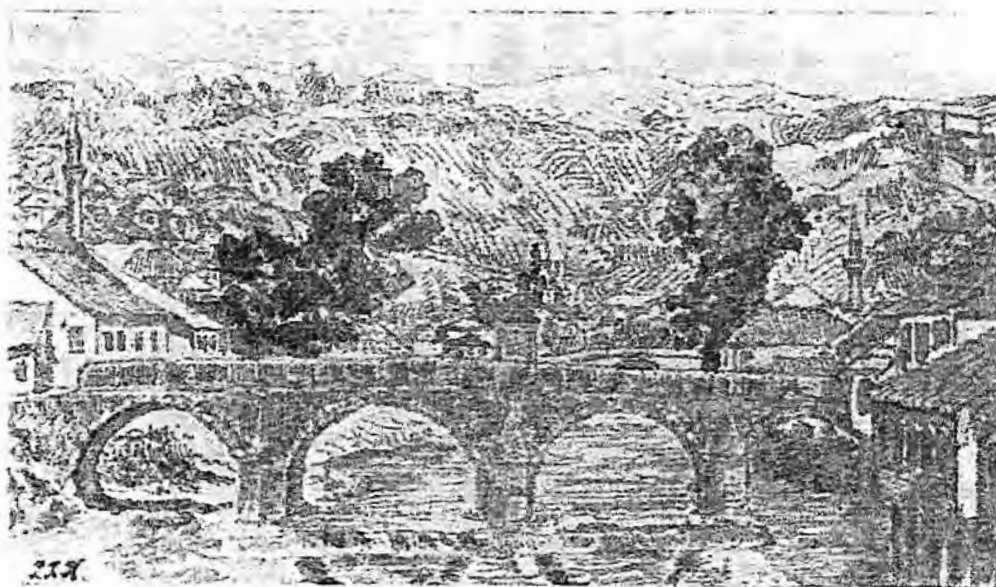
11. Johann von Roskiewics, *K. K. Major im Generalstabe. Studien über Bosnien und die Herzegovina*, Leipzig und Wien 1868; Franz Maurer, *Eine*

Autorov tekst: »Carev most, iza njega Latinski most, levo munara Careve džamije.«

Nekadanja Careva čuprija stajala je sve do 1896. g. malo niže od današnjeg betonskog mosta, u osovini ulaza u Carevu džamiju i ulice Bazrdžani. Prvobitnu drvenu čupriju podigao je Isabeg Isaković verovatno kad i Carevu džamiju, a kasnije je Husrevbeg načinio na istom mestu kameni most sa četiri otvora. Velika bujica 1791. g. teško je oštetila ovaj most, pa ga je 1792. poznati sarajevski trgovac Hadži Mustafa Bešlija obnovio.¹² U njegovu čast sastavljen je tarih i ispisan na kamenoj ploči, koja je na ovom mostu, iz nepoznatih razloga, povučena malo ustranu, a nije na sredini kao što se obično radi. Na ovoj skici to se ne zapaža jasno, ali se jasno vidi na starim fotografijama.

Desno od munare Careve džamije vidi se munara džamije »za Beglukom«, tj. džamije Hadži-Sulejmana Čokadžije.

Uz samu desnu ivicu skice vidi se deo Hadži-Osmanovog mesdžida, podignutog 1591. g. (do današnje kuće dr. Rizvanbegovića) na utoku Mošćanice u Miljacku. Prilikom regulacije Miljacke srušen je čitav niz kuća koje se vide na levoj obali.

5. CAREVA ČUPRIJA. Lavirani crtež. Vel. 10 x 16 cm. Sig. I. I. K. u donjem levom uglu.

Autorov tekst: »Carev most s pogledom na kasarnu na kastelu i na provizorni put na Žutu tabiju, načinjen od strane pionirskih trupa. Levo mlinska džamija, desno džamija sa depoom municije. Žuta tabija uzeta na juriš od 27. bataljona lovaca.«

Pogled na staru Carevu Čupriju uz Miljacku. Na levoj je strani munara džamije na Mlinima, a na desnoj »Hadžijske« džamije pod Ali-

Reise durch Bosnien, Berlin 1870; pa Ivens i Kreg često i dugo govore o ovoj sarajevskoj »atrakciji«.

12. H. Kreševljaković, Vodovodi i gradnje na vodi u starom Sarajevu, Sarajevo 1935.

fakovcem. Nad »mlinskom« džamijom nazire se na bregu Žuta tabija¹³, a na sredini iznad krošnje drveta stara turska kasarna (Jajce kasarna) koju je Austro-Ugarska obnovila i proširila. Na desnom kraju skice nazire se Bijela tabija.

Na skici je označen put sa Bendbaše na Jekovac, koji su provizorno načinile okupacione pionirske trupe, a definitivno je izgrađen 1884. g., kad je dovršen i drugi od Bendbaše na Darivu i dalje na Kozju cupriju i Vasin han.

Na desnoj strani napred vide se sojenice u kojima su bili dućani, između njih i jedna ašćinica, kafana i berbernica.

Za oba drveta koja se na skici vide vezane su zanimljive priče. Drvo na levoj strani stajalo je sve do kraja prošloga veka kraj mesdžida i služilo kao stecište bezbrojnih čavki koje su stvarale zaglušnu buku. Penzioner, kapetan fon Rat, koji je stanovao na drugoj strani Miljacke, na uglu Alajbegovića ulice, nervozan, a često i pijan, satima je iz puške gađao ove čavke, što je opet izazivalo ne malu dreku pasa koji su se otimali oko palih ptica. Ovaj prizor privlačio je masu dece i besposličara, pa je naposljetku policija intervenisala da se kapetanu da stan na drugom mestu.

Drvo na desnoj strani posečeno je u doba regulacije Miljacke i tom prilikom palo tako nesrećno da je krošnjom udarilo na dućan nekog bakalina i ranilo bakalina i nekoliko kupaca pred bakalnicom.

6. ADEMAGA I HANUMA MEMNUNA. Olovka. Vel. 10,5 t 8,5 cm. i 10,5 x 6,5 cm.
Sig. I. I. K. u donjel desnom uglu.

Autorov tekst: »Moj gazda Ademaga. Njegova žena Memnuna hanuma (!), Ademaginica. Okreni! Na zapovest go-

13. Da je Žutu tabiju osvojio 27. lovački bataljon pominje citirano zvanično izdanje i Carl Braum, Sarajevo 1878, Leipzig 1907.

spodina lajtnanta Kirhnera i po njegovom diktiranju opisao je slike podoficir kaplar Tomašek (?) iz štaba VII pešadijske divizije na dan 3. XII 1878. Sarajevo 3. XII 1878. Jozef Tomašek.»

Pošto Kirhner nije rekao gde stanuje, ne znamo o kojim se ličnostima radi, ali je nesumnjivo da one slikaru nisu pozirale i da su likovi uzeti kradom.

7. PROSTOR PRED KONAKOM. Tuš, pero. Vel. 10,5 x 19 cm. Sig. I. I. K. u donjem desnom uglu.

Autorov tekst: »Slobodno mesto pred »konakom« s pekarom. U kući desno, u imam hodže useljen je major Holcman iz rezervnog 47. pešadijskog puka. Desno u dnu su stale 7. husarskog puka. Na mestu označenom + pao je lajtnant fon Holcinger (sasvim nečitko p. p.) iz 17. pešadijskog puka (feld-maršal — lajtnanta frajhera fon Kuna). Na njega je pucala s balkona u uličicu 15-godišnja Zulejka, kći Mahmut-age. Mir pepelu njegovom. Ostavio je iza sebe ženu i dete. Gotovo na istom mestu, oko pola sata docnije, klonu od iscrpljenosti lajtnant Artur markiz Gocani de Sent Žorž, moj prijatelj iz Badena kraj Beča. Iako ranjen u borbi kod Ala (!) pašine džamije, pohitao je sa raportom komandantu 17. puka. On se posle oporavio.

Jednu uljanu sliku po ovoj skici naručio je kapetan deneral štaba frajher fon Šternek i ja sam obećao.»

Prazan preston ispod Bistrika pred konakom, koji je u doba stare Jugoslavije oivičavao s donje strane Rankovića trg. U sredini je pekara nekog Pašića, koja je prilikom regulacije ovog prostora, oko 1920. g. premeštena preko puta hotel »Pošte«. Levo je munara Nesuhbegove džamije, koja je do požara 1879. stajala između Aščiluka, Kundurdžiluka i današnje ulice JNA, u bivšoj terzijskoj čaršiji. Ovo je, po Ke-

14. Podaci I. Koste Mandića,

muri, bila jedna od najstarijih sarajevskih džamija, a saziđao je Nesuhbeg, drugi bosanski sandžak, godine 1452.

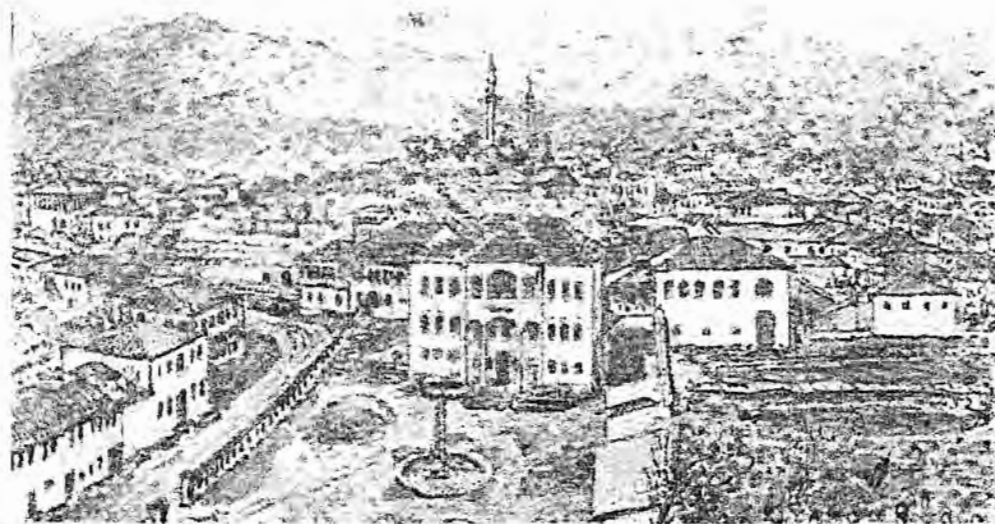
U uličici, u sredini skice, vidi se kuća u kojoj je do godine 1897—98. bila trirazredna trgovačka škola, osnovana 1883. g., a koja je prilikom regulacije premeštena u zgradu na uglu današnje Čukovića i Vase Miskina ulice.

Munara koja se vidi na desnoj strani jeste munara Bašćaršijske džamije.

Sasvim desno, na kraju uličice, vidi se stari han koji je tu stajao otprilike do 1890. godine, a u kome su, kako kaže Kirhner, okupacione trupe držale konje.

O tome da je Zulejka, kći Mahmut-agina, pucala sa balkona nema podataka u literaturi, kao ni o tome da je na tome mestu ranjen Artur markiz Gocani, ali se pominje da je ovaj markiz bio krilni adutant cara Franje Josifa i da je ranjen kod baterija na Gorici¹⁵.

Generalštabni kapetan frajher fon Šternek, koji je naručio sliku u ulju po ovoj skici, autor je dela: Henrick Danblewsky von Sterneck, Geographische Verhältnisse, Communicationen und das Reisen in Bosnien, der Herzegowina und Montenegro, Wien 1877.

6. KONAK, Lavirani crtež. Vel. 8 x 16 cm. Sig. I. I. K. na donjoj levoj strani.

Autorov tekst: »Konak gledan sa munare Careve džamije, levo dve zgrade harema, desno vojna kancelarija vezirova. Novinar Franc Maurer interesantno je opisao jednu svečanost u ovoj zgradi godine 1868. Predveče 19. augusta ušao je glavni komandant u konak. Ovde, u jednoj sporednoj dvorani, navodno je stanovao jedan turski oficir koji je dosadu razbijao slikanjem. Pokazali su mi tri portreta koje je navodno on naslikao. Dva njegova akvarela vidio sam u našem konzulatu. Uredniku fon Vukoviću dao sam za jedan srpski mesečnik 10 skica.«

15. Carl Braum, op. cit. str. 57.

Konak koji se na skici vidi sazidan je u doba Topal Osman-paše (1861—69). Levo, prema ulazu u dvorište konaka, je stara meščema, a malo više nje, uvučena, stara telegrafhana.

U pozadini se vidi munara džamije Hadži-Sinana Kečedžije, na uglu Bakarevića i Hulusine ulice, sazidane godine 1544, izgorele 1697, obnovljene 1763. godine.¹⁶ Desno od nje je munara džamije Gazi-Mehmedbega, na uglu ulice Bistrik-medrese i Bistrik džamije, sazidane oko 1502. godine.

Novinar i publicista Franc Maurer, koji je u Sarajevu bio godine 1868—69. opisao je¹⁷ dve svečanosti u konaku kojima su prisustvovali svi konzuli, osim engleskog, i mnogi viđeni građani.

Interesantna je Kirhnerova beleška o turskom oficiru slikaru. Danas znamo da se radi o nekom juzbaši Mustafi¹⁸, od koga je jedan portret Topal Osman-paše, na žalost upropašćen nestručnim restauriranjem, bio ponuđen i Muzeju grada Sarajeva.

Kirhner kaže da je fon Vukoviću dao 10 skica za jedan srpski časopis. U Beču je od godine 1876. izlazio ilustrovani mesečnik »Srpska Zora«, čiji je vlasnik i urednik bio Todor Stefanović-Vilovski¹⁹. U njemu je zaista reprodukovano 6 Kirhnerovih crteža iz Bosne, od kojih je jedan iz Sarajeva²⁰. Ove reprodukcije su sve jednake po veličini (10 × 17 cm.) a nijedna nije signirana²¹.

9. LEVA OBALA MILJACKE. Sepija. Vel. 10 × 16 cm. Sig. I. I. u donjem levom uglu.

16. Kemura, Gl. Z. M. XXII, 1910.

17. F. Maurer, op. cit.

18. K. Mandić, »Oslobođenje« 24, V 1953.

19. St. Stanojević, Enciklopedija I. 365.

20. Uljana slika po ovoj slici nalazi se u posedu Muzeja grada Sarajeva, inv. br. U. 192.

21. Da su Kirhnerove vidi se po uporedenjima sa crtežima u navedenoj Kirhnerovoj knjizi, gde se nalazi svih ovih 6 crteža plus 14 drugih.

Autorov tekst: »Obala Miljacke. Desno turska kafana, sad oficirska menza 53. pešadijskog puka.«

Na skici se vidi deo leve obale Miljacke od Latinske do stare Careve čuprije. Prilikom regulacije Miljacke nestao je čitav ovaj niz kuća.

U kući sa divanhanom na kraju desne strane bila je turska kafana, a od 1879. god. »Fridrihov« restoran, koji se kasnije preselio u kuću u današnjoj Vase Miskina ulici ili Ferhadiji. Ovaj restoran je mnogo spominjan u bečkoj i peštanskoj štampi zbog incidenata nastalih na jednoj večeri koju je Fridrih priredio svojim stalnim gostima, a koja se završila dvobojima između nekoliko oficira, mađarskih plemića²².

Iznad ove kuće vidi se zgrada Isabegovog hamama, podignutog oko 1462, a restauriranog i uređenog na evropski način 1891. godine.

Nad čitavim nizom kuća dominira kupola i munara džamije.

10. PRED TASLIHANOM. Olovka. Vel. 10,5 x 13,5 cm. Sig. I. I. K. u donjem levom uglu.

Autorov tekst: »Srpska stambena četvrt. U kući s balkonom stanuje »lepa Marija«. U kući levo, kod srpske porodice Savića, prijateljske od ranije, ukvartiran je kapetan generalštaba Milinković (M. je bio vice-konzul u Sarajevu). Rekoše mi da su u kući levo, na prvom uglu, oko godine 1865. stanovali major Raškjević, kapetan fon Šternek i G. Temel.«

Srpski kraj starog Sarajeva. Na levoj strani vidi se zid oko nove pravoslavne crkve, koji je srušen oko 1898. god. i zamenjen ogradom od kamena i gvožđa. Od ovoga zida do ugla današnje Štrosmajerove ulice bio je do pred okupaciju tzv. »Boškov han«, pa je preuređen u kuću za stanovanje sa dućanima u prizemlju, kao što se na skici vidi. Kuća je pripadala staroj sarajevskoj porodici Savića. Danas je na ovom

22. Podatak pok. K. Mandića.

mestu zgrada mitropolije. Dalje, na uglu, je kuća nasljednika Vase Kraljevića, pa kuća stare sarajevske porodice Čabakovića, a do nje kuća Srpske pravoslavne crkvene opštine. U dnu se vidi, jedva označena kapija Tašlihana.

Na desnoj strani, uz samu ivicu, je kuća porodice Odovića, sa čijeg je balkona, kako kaže Toma Herkalović, Valija Asim Mehmed-paša posmatrao litiju oko nove pravoslavne crkve na dan njenog osvećenja 1872. godine, a do njega je sedela, u većem društvu, »lepa Mara«, kći vlasnika kuće.²³

Iza Odovića kuće vidi se munara Ajas-pašine džamije, koja je izgorela u požaru 1879. g., pa je na njenom mestu i na mestu stare tekije koja se nalazila na uglu podignut 1890. godine hotel »Central«.

Do tekije na uglu bila je stara kuća Petrakije ef. Petrovića. Ova kuća je izgorela u velikom požaru, pa je na njenom mestu Petrakija saziđao dvokatnicu, u kojoj je sve do preseljenja u današnju Glavnu poštu na Obali bila telegrafhana²⁴.

Kirchner je zabeležio da su u kući na »prvom levom čošku« stanovali austrougarski oficiri, major Roškjević i kapetani fon Šternek i G. Temel. Ovi generalštabni oficiri došli su u Bosnu aprila 1862. god., na molbu Porte bečkoj vladi da im pošalju oficire koji bi kartografski snimili Bosnu i Hercegovinu i ostali sve do jeseni 1865. godine. Sva trojica su napisali po jednu knjigu o svojim zapažanjima i utiscima iz Bosne²⁵.

11. AJAS-PAŠINA MAHALA. Tuš, pero. Vel. 9,5 x 16 cm. Sig. I. I. K. u donjem levom uglu.

23. Thomas Herkalovic, *Vorgeschichte der Occupation Bosniens und der Herzegowina*, Zagreb 1906.

24. Podaci pok. K. Mandića.

25. Johan von Roskiewics, op. cit. Henrick Danblewski von Sterneck, op. cit. Gustav von Thomel, *Geschichtliche, politische und topographische Beschreibung des Wilajet Bosnien, das ist das eigentliche Bosnien, nebst türkisch Croatien, der Herzegowina und Rascien*, Wien 1867.

Autorov tekst: »Srpska crkva sa lepim unutrašnjim uređenjem. Desno turski han. Levo slikovita česma sa vodom koja snaži potenciju. Dobio sam dve narudžbe.«

Slika prikazuje deo stare Ajas-pašine i Hovadže Kemaludina mahale (danas je to deo Trga oslobođenja gledan sa ugla Vase Miskina ulice).

Han na desnoj strani, sa kulicama na ulazu, u ovim krajevima neuobičajenog arhitektonskog oblika, pripadao je Salih ef. Vatrenjaku i u doba okupacije služio je kao han, ali je ranije, u doba Topal Osman-paše, u njemu bio zatvor. Jedan njemački putnik²⁶ spominje ovaj han i kaže da je ranije bio tamnica »za teške zločince« i da je u njemu tamnova fra Franjo Jukić i Vasa Pelagić.

Čitav niz kuća, od pekare na uglu, koju ovaj putnik takođe pominje, pa do ugla današnje Štrosmajerove ulice, bio je vlasništvo Mehmed ef. Hašimefendića.

Česma na levoj strani nije pomenuta u Kreševljakovićevoj knjizi²⁷, a nije poznato ni kome je pripadalo imanje na kome se česma nalazi, ali je kasnije kuća do česme bila vlasništvo erara, pa se može pretpostaviti da ju je iza sebe ostavio neko ko se iselio po dolasku okupacionih trupa²⁸.

12. LEVA OBALA MILJACKE. Sepija. Vel. 9 x 18 cm. Sig. I. I. K. u donjem desnom uglu.

Autorov tekst: »Obala Miljacke sa srpskim stambenim kućama. U kući iza drveta (u sredini) stanuje pukovnik fon

26. J. Wickede, Eine Reise durch Bosnien, Heereszeitung 1877.

27. Kreševljaković H., op. cit.

28. Sliku u ulju po ovoj skici poseduje Muzej grada Sarajeva (inv. br. U. 192). Ona se u nekim detaljima razlikuje od skice: na njoj se pri kraju s desne strane vidi munara Ajas-pašine džamije, koje na skici nema; front pekare okrenut je u sporednu ulicu a ne prema Trgu; krov na česmi je nešto viši nego na skici. Raspored figura je takođe nešto drukčiji.

Albori, šef denerealštaba XIII armijskog korpusa. Pogled iza tzv. Čumurske čuprije niz reku. Na groblju kraj džamije ima nadgrobni kamen Mustafage »Zlatnog«, pokazali su mi ga. Puk. Albori pozvao me na kafu, tamo sam se upoznao sa lajtantom Lotarom riterom Berksom iz 11. dragonskog puka, s kojim sam pošao u njegov stan u srpskom sirotištu, gde sam video lepu sliku Sarajeva, koju je naslikao engleski konzul.«

Leva obala Miljacke od Čumurijske do Drvenije. Na levoj strani, uz rub skice, vidi se avlija sa drvećem stare aginske porodice Tulića. Ovu kuću je kasnije kupio reis-ul-ulema Šarac, a njegov sin je ovu kuću srušio i sazeo modernu zgradu. Kuće do nje takođe više nema.

Do ove kuće vide se ahari, a do njih je bivša i sad opet kuća Arnautovića. Stari Arnautović se posle okupacije odselio u Tursku, a kuću je kupio za 600 dukata poznati sarajevski kujundžija i zlatar Jovo Mitričević²⁹, koji joj je izmenio krov i skinuo mušebke. 1925. godine Mitričević je ovu kuću prodao Aliji Arnautoviću, sinovcu starog Arnautovića, i kuća je tako ponovo došla u posed porodice koja ju je i sazeala.

Iza ove kuće vidi se kuća koju je od nekog odseljenog muslimana kupio Žeron Svijenthovski, u tursko doba službenik francuskog konzulata, Poljak poreklom, koji je po okupaciji primio austrijsko državljanstvo i sve do 1920. god. živeo u Sarajevu. U ovoj kući stanovao je pukovnik Albori, koji je kasnije, po smrti generala Apela, postao komandujući general u Sarajevu i šef B. H. zemaljske vlade. Poznato je da je Albori bio veliki ljubitelj slika i zaštitnik mnogih slikara, između ostalih i Špire Bocarića, od koga je kupio nekoliko slika.

Lotar riter fon Berks, koga Kirchner spominje, po demobilizaciji stupio je u civilnu službu, pa je jedno vreme bio i vladin poverenik za grad Sarajevo i okružni načelnik u Bihaću. Restaurirao je grad u Ostošcu, pa se tamo kao penzioner i nastanio. Nigde gde je služio nije ostavio lepu uspomenu jer je bio silovit i na narod Bosne gledao sa uobražene junkerske visine.

Na mestu poslednje prizemne kuće na skici danas se nalazi zgrada osnovne škole »Petar Kočić« (bivša Ženska gimnazija, koju je oko 1890. g. sagradio nadbiskup Štadler i dao je pod zakup komandi XV armijskog korpusa, koji je docnije zgradu kupio, dozidao još jedan sprat i u njoj ostao do 1918. godine).

U pozadini se vidi munara džamije Hadži-Ibrahima u Mjedenici, u čijem je groblju pokopan Mustafaga Zlatarević, prijatelj i drug Hussein-kapetana Gradašćevića.

Duž cele obale vidi se zaštitna drvena ograda, koja se dosad sačuvala samo na po nekom mestu.

Srpsko sirotište, koje Kirchner spominje jeste zavod poznate Engleskinje Mis Adeline — Pauline Irbi³⁰.

29. Podaci sudije Vlade Mitričevića, sina Jove Mitričevića.

30. Marković Petar, Mis Adeline — Pavlija Irbi, srpska dobrotvorka, Sarajevo 1921.

Sliku koju je Kirhner video radio je engleski konzul Holms, koji je u Sarajevu služio u doba Topal Osman-paše i u dokolici se bavio slikarstvom. Ova se slika često reprodukovala pa jednu reprodukciju ima i Muzej grada Sarajeva.

13. POGLED NA SARAJEVO. Akvarel. Vel. 10 x 16,5 cm. Sig. I. I. K. u donjem levom uglu.

Autorov tekst: »Pogled s pionirskog puta. Dole desno turska škola. U pozadini glavna džamija i grčko-istočna crkva. Spređa levo čardak pašin. Dalje careva džamija i kasarne. Spređa turski manastir. Narudžba u ulju za majora Ota ritera Elisona fon nidlefa.«

Pogled s okuke puta Bendbaša — Jekovac. U sredini se vide tri mosta: Šherćehajina, Careva i, sasvim u perspektivi, Latinska ćuprija³¹. Levo je Topal Osman-pašin čardak, koji je Kirhner iz nepoznatih razloga jače naglasio. Na desnoj strani je stara tekija i musafirhana koju je Isabeg sagradio oko 1462. god.³², a iznad nje zgrada ruždije, prve svetovne škole podignute u doba Topal Osman-paše. U ovoj zgradi je kasnije bila i prva osnovna škola.

U pozadini se na levoj strani vidi munara Careve džamije, a na desnoj munara Ajas-pašine džamije, toranj nove pravoslavne crkve i, malo bliže, munare Ferhadije, Beğove i Baščaršijske džamije.

31. Kirhner, austrijski oficir, nije ni slutio kakvu će ulogu u istoriji njegove carevine igrati dva od ovih mostova: kraj stare Careve ćuprije, docnijeg Zerajićevog mosta, pucao je Zerajić 1910. g. na generala Varešanina, a kraj Latinske ćuprije, današnjeg Principevog mosta, ubio je Princip austro-ugarskog prestolonasljednika 1914. godine.

32. H. Kreševljaković, Banje u Bosni i Hercegovini 1462—1916, Sarajevo 1952.

Na slici nema ni jedne moderne zgrade, jer je prva zgrada evropskog izgleda bila zgrada današnje komande garnizona u Dobrovoljačkoj ulici, a odmah zatim, 1882. god., zgrada hotela »Evrope«, i to onog dela iz ulice JNA.

Tek kasnije centar Sarajeva počeo je da se izgrađuje na evropski način i da naglo gubi svoj dotadnji starinski lik.

RESUME

LE VIEUX SARAJEVO VU A TRAVERS LE CAHIER DE NOTES D'UN PEINTRE

L'auteur publie le cahier de notes du peintre I. I. Kirchner, un officier autrichien, qui est entré à Sarajevo en 1878 avec les troupes d'occupation. On trouve dans le cahier douze aspects de Sarajevo peints à la plume, au crayon et en aquarelle et deux figures des citoyens de Sarajevo. Chaque dessin est expliqué par le texte écrit par l'auteur. Les dessins sont intéressants pour l'histoire de la ville, parce qu'ils représentent les plus anciennes représentations de Sarajevo, faits par la main d'un peintre moderne.